

สหวิทยาการนิติเศรษฐศาสตร์: การขยายพรมแดนความรู้ด้านสังคมศาสตร์

- ศุภฤติ ถาวรยุติการต์ -

supruet@econ.tu.ac.th

คอลัมน์ เศรษฐฯ ธรรมศาสตร์ ตลาดวิชา

หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ฉบับวันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2552

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “นิติเศรษฐศาสตร์” อาจสร้างความงุนงงได้ว่า เป็นศาสตร์ว่าด้วยเรื่องอะไรแน่ จะเป็นนิติศาสตร์ หรือเศรษฐศาสตร์ หรือว่าจะเป็นวิชาที่คล้ายๆ กับนิติวิทยาศาสตร์หรือไม่ อันที่จริง “นิติเศรษฐศาสตร์” เป็นสหวิทยาการที่นำเอาสองศาสตร์ อันได้แก่ นิติศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ มาช่วยอธิบายและทำความเข้าใจถึงพฤติกรรมของมนุษย์ได้ถูกต้องแม่นยำมากขึ้น โดยอาศัยมุมมองทางแนวคิด ทฤษฎี และวิธีวิทยาที่แตกต่างกัน นำมาประกอบกันในเชิงเกี่ยวพัน เพื่ออุดช่องโหว่ หรือแก้ไขข้อด้อยของศาสตร์แต่ละแขนง ผลที่ได้คือความสามารถในการทำความเข้าใจการกระทำของมนุษย์ภายใต้สถานการณ์ต่างๆ ได้ดีขึ้น

ทั้งสองศาสตร์มีเป้าหมายในการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์เหมือนกัน นิติศาสตร์ศึกษาถึงการเกิดขึ้น มีอยู่ของกฎหมาย อันเป็นกรอบกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ในด้านต่างๆ ว่าควรจะมีลักษณะเป็นอย่างไร รวมทั้งการบังคับใช้กฎหมาย เพื่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไป (ในวงการนิติศาสตร์) ในรูปของ “ความยุติธรรม” ส่วนเศรษฐศาสตร์นั้นศึกษาถึงพฤติกรรมในการเลือกของคน เมื่อเผชิญกับข้อจำกัดด้านต่างๆ โดยเฉพาะทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้ตนมีความพอใจที่สุด ซึ่งหากคนเลือกหนทางที่ตนเองมีความพอใจสูงสุด และไม่กระทบกระเทือนคนอื่นในสังคม ก็จะนำไปสู่ความสงบสุขในสังคม หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไป (ในวงการเศรษฐศาสตร์) ในรูปของ “ความมีประสิทธิภาพทางเศรษฐศาสตร์”

ในอดีตองค์ความรู้ทางสังคมศาสตร์ มีลักษณะเชื่อมโยงกันทั้งหมด เพราะเป้าหมายของการศึกษา คือพฤติกรรมด้านต่างๆ ของมนุษย์ทั้งสิ้น แตกต่างกันไปเพียงแต่ว่าศึกษาพฤติกรรมด้านใดเท่านั้น ต่อมาในภายหลังมีการแยกสาขาวิชาต่างๆ ออกไป เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (specialisation) ในขณะเดียวกันนั้นทฤษฎีต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละศาสตร์กลับถูกขัดกันด้วยข้อสมมติ (assumption) หลายๆ อย่าง สำหรับความสะดวกในการวิเคราะห์ ซึ่งจำนวนมากไม่สมจริง ส่งผลให้ความสามารถในการวิเคราะห์พฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความซับซ้อนกลับอ่อนด้อยลง วงวิชาการจึงหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาในลักษณะสหวิทยาการ (interdisciplinary) มากขึ้น

นิติเศรษฐศาสตร์ หรือ “Law and Economics” หรือที่รู้จักในชื่อ “เศรษฐศาสตร์กับกฎหมาย” หรือ “กฎหมายกับเศรษฐศาสตร์” หรือแม้กระทั่ง Economic Analysis of Law ก็เป็นสหวิทยาการสาขาหนึ่งที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี ค.ศ. 1960 ภายหลังจากความเกี่ยวกับปัญหาของต้นทุนสังคม หรือต้นทุนธุรกรรม โดยโรนัลด์ โคส (Ronald Coase) ผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ ในปี ค.ศ. 1991 และ

ได้รับแรงผลักดันจากบุคลากรด้านกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสหรัฐอเมริกา มีผู้พิพากษาหลายท่านที่เล็งเห็นถึงประโยชน์ของการนำเอาองค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์มาประกอบการใช้กฎหมาย เช่น Judge Billing Learned Hand ซึ่งเป็นผู้วางฐานของ Hand's Rule ในการกำหนดความรับผิดชอบอันเกิดจากละเมิดโดยประมาทเลินเล่อ หรือ Judge Richard Posner ซึ่งเป็นผู้แต่งตำราด้านนิติเศรษฐศาสตร์เล่มแรกๆ ของโลก เป้าหมายของสหวิทยาการนิติเศรษฐศาสตร์คือการศึกษาวิเคราะห์ถึงโครงสร้างทางกฎหมายที่ทำหน้าที่เป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติของมนุษย์ในสังคม เพื่อให้มนุษย์เหล่านั้นสามารถทำการตัดสินใจของตนเองภายใต้เงื่อนไขและข้อจำกัดต่างๆ โดยได้ความสุขสูงสุด และไม่กระทบต่อบุคคลอื่นในสังคม หรือหากมีผลกระทบ ก็สามารถชดเชยความสุขที่ตนได้รับมาให้กับผู้ที่ต้องรับภาระของผลกระทบนั้นได้อย่างเป็นธรรม หรือกล่าวสั้นๆ คือให้มนุษย์ดำเนินการตัดสินใจที่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด หากประสิทธิภาพด้านเศรษฐศาสตร์ไม่เกิดขึ้นแล้ว จะทำการศึกษาต่อไปว่าควรทำการแก้ไขโดยการแก้กฎหมายได้อย่างไร จึงจะปรับพฤติกรรมของมนุษย์ให้ดีขึ้น

การนำความรู้ด้านนิติเศรษฐศาสตร์มีความหลากหลาย และมีขอบเขตกว้างขวางกว่าการใช้ศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจ อีกทั้งยังเพิ่มความเข้าใจในพฤติกรรมของมนุษย์ได้ดีขึ้นในหลายๆ ด้าน การประยุกต์ใช้ในช่วงแรกเป็นการศึกษาผลกระทบของกฎหมายต่อการผูกขาดวัตถุประสงค์ของกฎหมายนี้ คือการสร้างการแข่งขันให้เกิดขึ้นในตลาด อันเป็นผลมาจากแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ว่า การแข่งขันจะนำไปสู่ประสิทธิภาพสูงสุด แต่ลึกลับพิจารณาถึงสาเหตุที่แท้จริงว่า เหตุใดจึงไม่มีการแข่งขันในตลาด ผลการบังคับใช้กฎหมายนี้ ปรากฏว่า แทนที่ผู้บริโภคมักจะได้สินค้าที่ราคาถูกลง คุณภาพดีกลับได้รับผลตรงกันข้าม เพราะผู้ผลิตกลับไปฮั้วราคากันแทน อันเป็นผลมาจากกลัวว่าจะชนะคู่แข่ง แล้วกลายเป็นผู้ผูกขาดในตลาด และถูกเพ่งเล็งโดยรัฐ จึงมีการแก้ไขกฎหมายอย่างเป็นระบบ

ผลจากการศึกษาเรื่องการผูกขาด นำไปสู่ประเด็นสำคัญประการหนึ่งในโลกของกฎหมายและเศรษฐศาสตร์เลย นั่นคือ กรรมสิทธิ์ (ownership หรือ property rights) ซึ่งเป็นสิทธิในการเป็นเจ้าของสิ่งของหรือทรัพยากรที่รับรองโดยกฎหมายและรัฐ เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานอันหนึ่งที่เป็นรากฐานของระบบเสรีนิยมและระบบเศรษฐกิจแบบตลาดก็ว่าได้ หากปราศจากกรรมสิทธิ์ที่ชัดเจนและแน่นอน การแลกเปลี่ยนทรัพยากรย่อมเป็นไปได้อย่างยากลำบาก เพราะไม่มีใครสามารถแน่ใจได้ว่าของที่ซื้อขายกันนั้นเป็นของใครกันแน่ ได้มาจากการลักขโมยหรือไม่ สุดท้ายก็ทำให้สังคมกลายเป็นสังคมที่ยุ่งเหยิงมีแต่การขโมยหรือปล้น ผู้ที่อ่อนแอย่อมถูกเอาเปรียบ นอกจากความชัดเจนของกรรมสิทธิ์แล้ว ยังต้องอาศัยการบังคับให้เป็นไปตามกรรมสิทธิ์โดยรัฐด้วย หากรัฐมีกฎหมายคุ้มครองกรรมสิทธิ์ แต่ไม่สามารถให้การคุ้มครองได้อย่างแท้จริง ก็ไม่แตกต่างจากสังคมที่ไม่มีกรรมสิทธิ์เลย โรนัลด์ โคสให้ความสำคัญกับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลไว้อย่างมาก หากกรรมสิทธิ์มีความชัดเจนและรัฐให้การคุ้มครองอย่างเต็มที่ และต้นทุนธุรกรรม (transaction costs) ในสังคมนั้นต่ำพอ คนในสังคมจะเลือกทำการผลิตและแลกเปลี่ยนได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดด้วยตนเอง หากแม้มีข้อขัดแย้งหรือข้อพิพาทใดเกิดขึ้น ย่อมมีทางออก หรือวิธีการแก้ไขที่มีประสิทธิภาพสูงสุดเช่นเดียวกัน ด้วยการเจรจาต่อรองกันเอง ขอเพียงแต่รัฐให้การคุ้มครอง

กรรมสิทธิ์ที่ชัดเจนและแน่นอนเท่านั้น กรรมสิทธิ์และต้นทุนธุรกรรมจึงกลายเป็นหน่วยสำคัญที่ใช้ในการวิเคราะห์ในสาขานิติเศรษฐศาสตร์ นำไปสู่การอธิบายถึงพฤติกรรมของหน่วยผลิต หรือบริษัท (firm) ที่จะจัดโครงสร้างองค์กรอย่างไร ให้อำนาจใครตัดสินใจภายในบริษัท และพฤติกรรมด้านการเงินของบริษัทว่าจะใช้การลงทุนโดยหุ้น หรือการกู้ เช่นงานของ Oliver Williamson และ Oliver Hart เป็นต้น นอกจากนี้ยังนำไปสู่การทำความเข้าใจธุรกิจที่มีลักษณะพิเศษต่างๆ ที่ทำให้ระบบตลาดไม่สามารถทำงานได้เต็มที่ จึงจำเป็นต้องมีกฎหมายเฉพาะมากำกับดูแล การออกกฎหมายที่ขาดความเข้าใจถึงลักษณะจำเพาะของแต่ละธุรกิจ อาจนำไปสู่ผลที่ไม่พึงปรารถนาได้

กฎหมายหลายฉบับในประเทศไทยมีความน่าสนใจในเชิงนิติเศรษฐศาสตร์เป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายควบคุมอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ขั้นสูง ที่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ห้ามมิให้คิดเกินร้อยละ 15 ต่อปี ประกอบกับกฎหมายพิเศษห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา ที่มีโทษอาญาแก่ผู้ฝ่าฝืน ซึ่งมีเจตนารมณ์เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาสทางการเงิน แต่ความเป็นจริงกลับพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศกู้เงินจากแหล่งเงินกู้นอกระบบที่ฝ่าฝืนกฎหมายดังกล่าวอย่างกว้างขวาง มีหน้าซ้ำ ยังมีกฎหมายพิเศษอนุญาตให้ธนาคารพาณิชย์เรียกอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ได้สูงกว่าร้อยละ 15 ต่อปีอีกด้วย ทั้งนี้ ธนาคารพาณิชย์ในฐานะเป็นตัวกลางทางการเงิน (financial intermediaries) น่าจะมีความสามารถในการกระจายความเสี่ยงทางการเงินได้ดีกว่าบุคคลทั่วไป ควรจะเรียกอัตราดอกเบี้ยได้ต่ำกว่าอัตราสูงสุดที่กฎหมายกำหนด หรือกฎหมายล้มละลายที่มีการแก้ไขในปี พ.ศ. 2540 ให้มีกระบวนการที่เรียกว่า การฟื้นฟูกิจการ เพื่อสนับสนุนให้ลูกหนี้ที่หนี้สินล้นพ้นตัวได้มีโอกาสแก้ตัว ปรากฏว่า มีแต่ลูกหนี้ที่เป็นบริษัทขนาดใหญ่เพียง 200 กว่ารายเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์จากกฎหมายนี้ ในขณะที่เดียวกันบางบริษัทกลับมีการบริหารที่ขาดประสิทธิภาพ เพราะเชื่อว่ามีความหมายฟื้นฟูกิจการคอยคุ้มครองตนเอง ส่วนผู้ประกอบการอื่นๆ จำนวนกว่า 200,000 รายทั่วประเทศต้องใช้นโยบายอื่นช่วยเหลือตนเองในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจรอบที่แล้ว

นอกเหนือจากกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจโดยตรง นิติเศรษฐศาสตร์ยังสามารถประยุกต์กับกฎหมายด้านอื่นๆ ได้ด้วย เช่นกฎหมายอาญา ในช่วงหลายๆ ปีที่ผ่านมา มีกระแสเรียกร้องให้มีการแก้ไขกฎหมายอาญาในความคิดที่เกี่ยวกับเพศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเพิ่มโทษในคดีข่มขืน ดังที่เห็นได้จากสื่อโทรทัศน์เป็นประจำ เมื่อพิจารณาให้ละเอียดแล้ว การเพิ่มโทษในคดีอาญา แทนที่จะป้องกันการก่อคดี อาจกลายเป็นการชักจูงให้ผู้กระทำผิด ทำความผิดที่ร้ายแรงขึ้นได้ เช่น เพิ่มโทษประหารชีวิตให้แก่ผู้ทำความผิดข่มขืน แทนที่จะทำให้กลัว ผู้ทำความผิดอาจข่มขืนแล้วฆ่า (หรือฆ่าแล้วข่มขืน แลเมฆิงทรัพย์เพิ่มอีก) เพื่ออำพรางคดี ทำลายหลักฐาน และเพิ่มโอกาสให้ตนพ้นจากการจับกุม หรือลงโทษ ทำให้กระบวนการยุติธรรมดำเนินไปอย่างล่าช้าและมีต้นทุนมากขึ้น เขี้ยวแทนที่จะมีโอกาสรอดชีวิต ก็มีความเป็นไปได้ที่จะถูกฆ่าปิดปากตามไปด้วย หรือการศึกษาในสหรัฐอเมริกาในเรื่องกฎหมายครอบครัว ที่ใช้นโยบาย “ห้ามถอนฟ้อง” ในกรณีที่ผู้หญิงถูกผู้ชาย (สามีหรือแฟน) ทำร้ายร่างกาย เพื่อให้ผู้หญิงไม่ตกอยู่ในวงจรอุบาทว์ถูกทำร้ายร่างกายซ้ำซาก ที่จิตใจอ่อนแล้วถอนฟ้องในภายหลัง สามารถเริ่มต้นชีวิตใหม่ได้ง่ายขึ้น และเป็นการทำให้ผู้ชายที่มีพฤติกรรมรุนแรงลดความก้าวร้าวลง แต่ปรากฏว่า ผลกลับเป็นตรงกันข้าม ผู้ที่ได้รับประโยชน์คือ

ผู้ชาย อัตราการตายของชายเนื่องจากถูกฆ่าโดยหญิง (จากการบันดลโทสะ อันเป็นผลจากการถูกฝ่ายชายทำร้ายร่างกาย) ลดลง ในขณะที่ฝ่ายหญิงกลับถูกฆ่ามากขึ้น เนื่องจากฝ่ายชายกลัวที่จะถูกดำเนินคดี แทนที่จะเพียงทำร้ายร่างกายฝ่ายหญิง กลับถึงขึ้นลงมือฆ่า ส่วนในประเทศเนเธอร์แลนด์ที่มีการค้าประเวณีและการซื้อขายกัญชาอย่างถูกกฎหมาย กลับมีอัตราการเกิดคดีทางเพศต่ำที่สุดในยุโรป อายุของหญิงที่ตั้งครรภ์ครั้งแรกสูงกว่าหลายๆ ประเทศในยุโรป การบริโภคกัญชาต่ำกว่าประเทศอื่นๆ และคดีอาญาที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดต่ำกว่าหลายประเทศ

สำหรับประเทศไทยยังมีผู้สนใจในสหวิทยาการนิติเศรษฐศาสตร์ค่อนข้างน้อย ผู้ที่มีพื้นฐานด้านนิติศาสตร์หรือเศรษฐศาสตร์ต่างยังยึดหลักวิชาของตนเองอย่างเหนียวแน่น จนทำให้ขาดการเปิดกว้างทางความคิด และยอมรับการเกี่ยวพันกันระหว่างศาสตร์ ทั้งๆ ที่ความสำคัญของปัญหาในปัจจุบันต้องการความรู้ของทั้งสองศาสตร์ประกอบกัน โดยเฉพาะในมิติระหว่างประเทศ ปัจจุบันเรายังให้ความสนใจต่อกฎหมายระหว่างประเทศในขอบเขตที่จำกัด เร็วๆ นี้ เรายังคงให้ความสนใจในเรื่องปราสาทพระวิหาร ในมุมมองกฎหมายระหว่างประเทศ การเมือง และอธิปไตยของชาติ มากกว่ากฎหมายระหว่างประเทศด้านอื่นๆ ที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เช่น ข้อตกลงว่าด้วยการค้าเสรีทวีภาคีกับประเทศต่างๆ (JTEPA กับญี่ปุ่น หรือ FTA กับสหรัฐอเมริกา และออสเตรเลีย เป็นต้น) หรือความผูกพันต่อองค์การการค้าโลก (WTO) ซึ่งมีสถานะเป็นกฎหมายระหว่างประเทศด้วย ผลได้และผลเสียที่จะเกิดขึ้นจากกฎหมายเหล่านี้ยังถูกมองข้ามไป และหากมีผลกระทบทางลบ อาจมีความรุนแรงมากกว่ากรณีปราสาทพระวิหารเสียอีก

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยคณะเศรษฐศาสตร์ ร่วมมือกับคณะนิติศาสตร์ ได้ตระหนักถึงความจำเป็นและความสำคัญของสหวิทยาการนิติเศรษฐศาสตร์ จึงวางแผนจะเปิดหลักสูตรระดับปริญญาโทในด้านนิติเศรษฐศาสตร์การค้าระหว่างประเทศเร็วๆ นี้ เพื่อเป็นการขยายพรมแดนความรู้ของทั้งสองศาสตร์นี้เพิ่มเติมจากที่มีการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรีที่คณะเศรษฐศาสตร์เป็นวิชาเลือกอยู่แล้ว และการทำวิจัยของคณาจารย์ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทสาขาเศรษฐศาสตร์ที่มีหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับสหวิทยาการสาขานี้อยู่แล้วพอสมควร ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบของการเพิ่มโทษในกฎหมายเกี่ยวกับการข่มขืนหรือกฎหมายควบคุมการค้าปลีกของต่างชาติ เป็นต้น